

УЗ ДВАДЕСЕТОГОДИШЊИЦУ УСТАНКА НАРОДА ЈУГОСЛАВИЈЕ

ПЕКО ДАПЧЕВИЋ

ФОРМИРАЊЕ ТАКТИЧКИХ НАЧЕЛА ЗА УПОТРЕБУ И ОРГАНИЗОВАЊЕ ПАРТИЗАНСКИХ ОДРЕДА*)

За почетни најсложенији период народноослободилачког рата — када је скоро требало покренути већи дио народа на најразноврснију оружану борбу која је још била у повојном стадијуму организације (војне и друге), са многим почетним слабостима испољаваним у тражењу форми и метода употребе тек створених, донекле лабилних, на широкој територији распрострањених и недовољно повезаних (сем идејне везе) партизанских снага — није било толико важно да ли ће оружана борба одмах и свугдје бити приближно једнака, масовна и једновремена, колико то да се устанак све више шири, да постаје све масовнији и сигурнији да би се осигурао интезитет оружане борбе партизанских одреда као зачетка Народноослободилачке војске. Другим ријечима, било је исто толико важно да наша дејства постају и све боља да све више одговарају општим условима, брзој ликвидацији противмјера непријатеља и посебним условима територије на којој се изводе. При томе је требало обезбиједити не само основни инструменат за вођење борбе — партизанске одреде који ће изводити даноноћне нападе на окупаторске трупе и осигурати сигурну перспективу за следеће интензивније етапе борбе, не бојећи се неизбјежних цикцака и осјека — него и унапријед одређену концепцију устанка. Уствари, требало је примјењивати прикладне тактичке принципе и даље развијати и учвршћивати партизанске одреде и читаву војну организацију. А кад се то постигло онда више није било таквих препрека да се непријатељ не би могао систематски тући и на што ширем простору, без обзира на његову бројну и техничку премоћ. Дејства одреда су у почетку била још недовољно војнички „дотјерана“ а често и неповезана, тим прије што су у војничком смислу они били доста лабилни, са великим бројем чета и батаљона, а на многим другим мјестима само са групицама, дејствујући у разним областима и под доста различитим условима. Међутим, и поред тих недостатака, они су кроз праксу рата стицали све више искустава, постајали све ефикаснији и, као прво језгро Народноослободилачке војске, хватали се све успјешније у коштац са окупаторским трупама. Партизанске чете

*) Чланак је узет из књиге Пека Дапчевића *О тактици партизанских одреда и бригада у народноослободилачком рату*, која ускоро излази из штампе у издању Војноиздавачког завода „Војно дело“.

и батаљони, који су улазили у састав одреда, често су морали дејствовати и одвојено, борећи се са безброј тешкоћа које им је наметала таква расцјепканост. Уосталом, њихова дејства се нијесу ни могла, а често нијесу ни смела у војничком, односно у тактичком смислу, континуелно везати да се јединице не би уплеле у непотребне фронталне борбе, које би имале далеко теже посљедице него привремена раздвојеност, односно недовљна повезаност партизанских снага. А што се у почетку непосредно руковођење партизанским одредима у већини случајева — због тих и других тешкоћа — сводило на претежно директивна усмјеравања дејства на ужем или ширем подручју, било је умногоме условљено карактером народноослободилачке борбе која се одвијала на безброј жаришта, с тим што су акције биле повезане више идејно него тактички, односно оперативно. Међутим, те сметње нијесу биле у стању да у знатној мјери умање успјехе партизанских одреда и спријече њихово све чвршће повезивање. Напротив, и у таквим условима они су свакодневно наносили велике губитке окупаторским снагама на широком фронту.

Природно је што су дејства партизанских одреда и њихова ефикасност зависили од разноврсних услова и могућности наших и непријатељских оружаних снага и рејона у којима се борба водила. Различитост услова је зависила од многих фактора који су већ раније постајали или су се доцније формирали, као на примјер, од утицаја Комунистичке партије и њене способности да од почетка усмери масе на вођење дуготрајне оружане борбе, да схвати суштину рата и искористи националне, политичке, социјалне, локалне и остале специфичности за извршење задатака који ће све више одговарати циљевима народноослободилачког рата. А најважније је било то што су партизански одреди постигли велике почетне успјехе, толико велике да су пребројене многе тешкоће и у периодима рата када је народноослободилачка борба постајала све интензивнија и разноврснија; када је Народноослободилачка војска, која је у том процесу стварана, рјешавала све крупније и сложеније задатке.

Партизански одреди су, захваљујући својим интензивним и по форми и садржају веома разноврсним почетним дејствима, изненадили окупаторске трупе и својим снажним почетним ударцима читавој борби дали веома динамичан карактер. А пошто су акције већином извођене у виду устанака и сличних дејстава, борба је брзо добила изванредан замах и ширину и све јаснију перспективу, тим прије што је почета и вођена на најширој — југословенској основи. Према томе, иако су одреди већином били везани за одређене — своје рејоне, они су, благодаречи тако широкој територијалној распрострањености и идејној повезаности, дејствовали у духу општег плана и у складу са циљевима народноослободилачког покрета. С друге стране, они на тај начин нијесу дозвољавали непријатељу да се са њима појединачно обрачунава, јер су и његове снаге морале бити распарчане по читавој територији Југославије.

Захваљујући тако јасној и реалној концепцији о задатку и начину дејства партизанских одреда могао се обезбиједити потребан континуитет борбе и постићи то да је она постајала све интензивнија, тактички еластичнија и перспективнија. Таква концепција одговарала је партизанским одредима, јер је то била војска која је стварана у ватри тог процеса и која је вјешто диригована и вођена из једног центра, Врховног штаба Народноослободилачке војске Југославије. Зато непријатељ, и поред непрекидне тежње и разних мјера, није успио да спријечи повезивање борбе на линији братства и јединства и да се обрачуна са партизанским одредима прије него се они учврсте и крену правим путем. Он, дакле, није успио да изолује партизанске одреде или да их унутра разбије и наметне братоубилачки рат — мада је, нарочито у почетку, било извјесних симптома који су указивали на опасности од грађанског рата.

Како се устанак брзо ширио и како су дејства добијала на својој ширини и квалитету, најбоље илуструје извјештај инструктора Покрајинског комитета из Шабачког округа од 14. августа 1941. године, у коме се између осталог каже:

„Писмо које смо вам послали прошли пут већ сутрадан било је неактуелно, јер су се догађаји тако брзо развијали да би требало писати скоро сваки дан. Од акције у Богатићу, о чему смо вам писали, покрет је тако нарастао да скоро не личи на свој почетак. У Богатићу је учествовало 37 људи. 7 дана касније, тј. 13. VIII. 1941 г., одред броји 360 људи. И то није тачан број, јер сваки дан придолазе у све већем броју. Кад бисмо имали оружје, могли бисмо да створимо војску од више хиљада људи. Покрет је добио карактер народног устанка.“¹⁾

Какву су опасност Нијемци осјећали за мирну окупацију овог важног подручја и од тога ако би допустили да се устанак даље шири и развија, види се и из извјештаја шефа Управног штаба у Србији; др. Керолда Турнера, у коме се између осталог каже:

„Позиције партизана у шумама су такве да је такорећи немогуће погодити их у срце. Не помаже ни појачана пропаганда о томе да большевизима иде на фронту рђаво. Добијамо утисак да ни вијести о капитулацији СССР-а не би довеле до капитулације ових бандита, који су жилави као ђаволи. Осим тога њихова организација је изврсна. Она би могла бити класичан примјер најбоље тајне организације...“²⁾

Зато је Хитлер 16. септембра наредио да се свим снагама и средствима угуши партизански покрет у Југославији. У том наређењу изрично је захтијевано да у „српској области“ по сваку цијену треба осигурати „саобраћајне линије и објекте важне за њемачку ратну привреду, а затим најоштријим мјерама за дуже вријеме успоставити поредак“.

Пошто је уочила да њемачке полицијске снаге и „ландесшпицен“ батаљони неће бити у стању да угуше устанак, њемачка команда је

¹⁾ Зборник В.И.И., том I, књига I, докуменат бр. 4.

²⁾ Пети конгрес КПЈ — стенографске белешке, *Култура*, Загреб 1949 г., стр. 53—54.

крајем јула ангажовала своје посадне дивизије са територије Србије и предузела сличне мјере и у осталим крајевима земље. А када ни те снаге нијесу могле спријечити даљи развитак, а камоли разбити устанке у нашој земљи, она је била принуђена да довлачи појачања из Француске и Грчке и отпочела да припрема своју такозвану прву офанзиву у Србији. Сличне мјере предузете су и у свим другим крајевима земље, мислећи да ће у сарадњи са италијанским снагама угушити устанке и задати смртни ударац народноослободилачком покрету. Али, захваљујући томе што је устанак већ био добио свенародни карактер и што су се партизански одреди били прилично очеличили у окршајима са окупаторским трупима, тако да су успјешно играли улогу језгра устаничких маса, окупатор није успио да угуши устанак нити да спријечи његово даље ширење, без обзира на то што му је пошло за руком да нам зада озбиљне ударце. Не треба заборавити да разлоге за такав неуспјех окупатора треба у првом реду тражити у огромном утицају и чврстом руковођењу Комунистичке партије Југославије читавим народноослободилачким покретом, затим у одлучности наших народа да воде борбу до краја, без обзира на напоре и жртве; у изванредној организацији устанака и других видова борбе, као и у брзом формирању партизанских одреда и њиховом тактички еластичном начину дејства. Зато су партизански одреди били у стању да нађу излаз готово из сваке ситуације, калећи се у борби и стичући потребна искуства за даље и успјешније вођење оружане борбе. Они су постизали тако велике успјехе и зато што се њихово руководство од првог дана чврсто ослањало на већ испробану тактику и стратегију нашег предратног револуционарног периода, веома богатог многобројним окршајима са домаћом реакцијом, и што су борци и старјешине партизанских одреда били на врјеме упознати са војним и војнополитичким циљевима, тј. са суштином народноослободилачког покрета и војничким основама вођења рата у тако створеној ситуацији.

Тактика партизанских одреда, односно форме њихових дејстава, могле су се одређивати само у основним цртама. Уосталом, то је у почетном периоду било сасвим довољно, јер би исувише детаљна употреба могла бити схваћена као шаблон који би неминовно спутавао њихову иницијативу.

У једној од првих директива Главног штаба Народнослободилачких партизанских одреда Југославије, у којој се дају општи циљеви борбе, а затим упутство како да се организују одреди и води борба против унутрашњих непријатеља и како да се организују команде и штабови, живот и односи у одредима, каже се између осталог:

„... 4. У тој општој борби са непријатељем наших народа партизански одреди имају многобројне задатке. Они морају рушити све објекте који служе фашистичким освајачима: железнице, мостове, фабрике, радионице, складишта муниције и оружја; они морају свим силама онемогућити окупаторе да одузимају сељацима жито, стоку и остале намирнице; реквирирано жито, стоку и друге намирнице треба силом одузети окупаторима и разделити народу, а потребну количину задржати за исхрану одреда. Партизански одреди морају онемогућити убирање и других даж-

бина, јер у данашњем моменту све то служи окупаторима за вођење освајачких ратова и даље угњетавање наших народа.

5. Партизански одреди морају са оружјем у руци бранити насеља, градове и села од фашистичких зулума, они морају штитити имовину народа од окупаторске пљачке.

6. Партизански одреди морају на сваком кораку уништавати фашистичке одреде, нарочито официре и гестаповце, црне кошуље итд. Исто тако треба немилосрдно уништавати њихове агенте, разне народне издајце и провокаторе, који у масама предају у руке фашистичких крвника најбоље синове народа и који служе као верни пси окупаторима и терористу наш народ.

7. Партизански одреди морају неуморно развијати отпор народа дижући народне устанке и стављајући се на чело тих устанака као борбено језгро. Досадашње искуство партизанске борбе показало је да се занемаривало питање општег народног устанка. Зато је потребно хитно ликвидирати тај недостатак, јер у противном могу бити партизани изоловани од маса које су спремне да се боре за своју праведну ствар...⁽³⁾

Дакле, унапријед су се могли формулисати само општи и основни задаци и начела, као што се види из овог упутства Главног штаба. Постављајући те задатке, директива полази од опште и конкретних ситуација у појединим рејонима и у исто вријеме поставља императиван захтјев да „... Партизански одреди морају неминовно развијати отпор народа дижући народне устанке и стављајући се на чело борбе“. Указујући на недостатке партизанске борбе у неким крајевима, тражи се да се ти недостаци брзо ликвидирају, да се одреди не би изоловали од маса. А без довољне праксе, односно школе у којој ће се провјеравати метод употребе таквих војних формација у том сложеном процесу њиховог стварања, ни основа тактике се не би могла одредити.

У почетку народноослободилачког рата, коме су компликованост међународне и унутрашње политичке ситуације давале посебан печат, морали су се истовремено одређивати и начини тактичких дејстава и општа линија. При томе је и у пракси и у теорији, које су код нас тако успјешно ишле руку под руку, требало пустити да се постепено оформљавају и изграђују та начела, што, наравно, није могло ићи без неминовних тешкоћа и грешака које собом носи сваки нов подухват. Тактика партизанских одреда, као и њена каснија надградња у тактици Народноослободилачке војске, морала се одликовати богатим и тактички еластичнијим формама борбених дејстава да би одговорила компликованим условима стварности и брзом развоју догађаја. Те форме су се морале разликовати од раније познатог (у историји) начина борбе несталних партизанских одреда,⁴⁾ којима су

³⁾ *Билтен Главног штаба НОПОЈ број 1 од 10. августа 1941. године, Зборник, том II, страна 11—13.*

⁴⁾ Када употребљавам термин „несталних“ одреда, тј. оних „који се појављују и нестају“, то чиним зато што између ових и наших одреда и формација Народнослободилачке војске постоји не само суштинска разлика него и разлика у погледу сталности, величине, начина живота и дејства, везивања за одређену војну организацију, у погледу саме војне организације итд. Уствари о сталности тих „несталних“ одреда у прошлости — у оном смислу ријечи какви су били у Народнослободилачкој војсци, не може бити ни говора. Тамо су били сељаци

недостојала многа својства наших партизанских одреда и Народноослободилачке, а да и не говоримо регуларне војске,⁵⁾ којој се Народноослободилачка војска све више приближавала бурним развојем догађаја.

Природно је што су једино енергична и ефикасна борбена дејства партизанских одреда, а ускоро затим још ефикаснија дејства Народноослободилачке војске, могла одговорити нашој ситуацији и многобројним — све сложенијим захтјевима народноослободилачке борбе. Уосталом, никада борба партизана у историји, осим донекле борба кинеске Народноослободилачке војске, није ни из далека личила на нашу борбу. А неку велику сличност у оваквим и сличним подухватима тешко је, а и непотребно тражити, јер су историјски и многи други субјективни услови стављали сваки такав покрет, па и наш, у ситуацију да тражи и изналази своја рјешења, тј. такав начин дејстава који ће најбоље одговарати тој ситуацији и снагама које их изводе. Конкретна ситуација коју је карактерисало управо то што нијесмо имали непосредног ослонаца на сопствену регуларну војску или на савезнике изван земље (иако је посредан ослонац на савезнике био важан фактор), налагала је брзо стварање чврстих одреда и Народноослободилачке војске и одређеног метода њихове употребе како у цјелини, тако и њихових појединих формација. Али условљавање стварања партизанских одреда и народноослободилачке борбе постојањем или непостојањем савезника ван земље било би сасвим погрешно. Циљ устанка и свеопште борбе био је ослобођење земље, а за то је требало што прије створити материјалну базу — војску која ће се ослањати на народ и извирати из њега. А вјера у сопствене снаге био је најјачи покретач у мобилисању и организовању народних маса и њиховом усмјеравању ка вођењу бескомпромисне и самопријегорне борбе, такве каквом народноослободилачки ратови једино могу довести до потпуне и свестране побједе. Међутим, они покрети отпора који се нијесу ослањали на јаку сопствену војску, већ првенствено на савезнике, нијесу могли ни издалека испољавати тако интензивну

који су се из националних побуда, без претензија да буду војска, борили против освајача, повремено га нападали и нестајали, а у многим случајевима враћали се после сваке такве акције у миран живот, обрађивали земљу, итд. да би се опет покренули и напали неку колону непријатеља која је кроз тај рејон прошла. Док је та несталност била карактеристична за партизанска дејства у прошлости, дотле је за народноослободилачки рат била све више карактеристична сталност војних формација и стварање регуларне војске под посебним условима, без чега се нијесу могли ни рјешавати тако крупни задаци какви су стајали пред народноослободилачким покретом. Разлике у формама су произлазиле из разлике у суштини рата и задатака који су се извршавали. Оне форме су одговарале своје времену. Нама је требала сасвим друга оружана сила, те према томе другачија војска и друга тактика.

⁵⁾ Ако негдје употребљавам назив „регуларна војска“ то не значи да су партизански одреди, партизанске формације, партизани и диверзанги у нашем случају били нека нерегуларна војска. Напротив, и они су били итекако „регуларни“, не само у међународноправном смислу те ријечи, већ и иначе, иако су се доста разликовали по организацији, задацима, начину дејства итд. од регуларне војске.

борбу нити остваривати тако крупне циљеве као наш покрет, који је успио и преко тога да привуче народне масе и да створи веома јаке оружане снаге. Раније борбе сличних партизанских формација и њихова позната искуства могли су служити као општа оријентација, јер су и по формама и задацима далеко заостали и за захтјевима и за програмом народноослободилачке борбе.

Уствари, тек на основу нагомиланих искустава и на основу тачно одређене концепције за вођење рата која је морала садржавати не само опште смјернице војне доктрине, него и политичка стремљења ка друштвеном преображају, могло се сигурно ићи напријед и на пракси провјеравати нови тактички поступци у појединостима и целини. Војна страна те опште концепције могла се, донекле, обезбиједити само правилним сагледавањем изградње тактике, односно начина употребе наших војних формација и одговарајућом примјеном разноврсних борбених дејстава. То је био једино исправан пут у почетном периоду рата пуном искушења, скокова, криза и обрта. Без тога се није могао замислити онај огроман резултат који смо постигли на војном и политичком пољу, вјешто координирајући у ватри борбе изградњу војске политичким потезима и рјешавање политичких питања тако интензивним и успјешним дејствима наших снага почев од одреда у почетном до најкрупнијих војних формација у завршном периоду рата.

Док је примјена општих тактичких принципа зависила од самог карактера партизанског рата, дотле су принципи стратегије из којих су произлазила тактичка начела били далеко јасније одређени нашим општим планом оружане борбе против окупатора у циљу ослобођења земље. То значи да је тактику требало упорно и свакодневно примјењивати, провјеравати, прилагођавати и изграђивати у пракси одреда и у складу не само са временом и условима, него и са основном стратегијском концепцијом за вођење народноослободилачког рата, која је била дугорочног карактера.

Ево неколико смјерница основне концепције нашег војнополитичког руководства:

— одлучно почети и водити оружану и дугу борбу на што ширем подручју са борцима група и партизанских одреда који ће успјешно издржати прво ватрено крштење са јаким непријатељем и својим примјером привлачити нове борце у своје редове;

— тежити да се организује и учврсти потребна војнополитичка основица, као неопходан предуслов за извођење непрекидне и све распрострањеније борбе;

— кроз праксу мноштва акција група и одреда развијати више форме борбених дејстава — такве форме које ће непријатељу бити нове и несхватљиве;

— кроз оружану борбу са окупаторским трупима стварати нове и развијати постојеће одреде и наоружавати их заплијењеним оружјем и опремом;

— војну организацију стварати на добровољном принципу и тежети да она обухвати највећи дио наше територије;

— одлучном борбом и снажном организацијом тих снага показати народу циљеве борбе, ослањајући се на широке народне масе које су довољно спремне да у разним видовима дају отпор окупатору и квислиншким формацијама и да схвате смисао и суштину народноослободилачке борбе;

— обезбиједити сталну активност и иницијативу група и одреда и не испуштати је из руку, чак ни онда када су принуђени на привремено отступање или одбрану — појединачно или у групама — одређених рејона;⁶⁾

— *политици и стратегији* обезбиједити потребно вријеме и простор, да би се припремила јача материјална база за дизање устанака у што ширим рејонима, како би борба добила масован, управо најшири југословенски карактер, као предуслов за брзо стварање народноослободилачке војске;

— од организатора устанка и у борби израслих људи стварати и попуњавати војни кадар (старјешине) не само за одреде и групе, него и за штабове и јединице Народноослободилачке војске;

— кроз борбене акције и сталну праксу постепено израђивати тактику нижих, а затим виших војних формација, све до формирања опште тактичке концепције као основе за вођење народноослободилачког рата, односно употребе дијелова и свих снага Народноослободилачке војске;

— сталним нападима везивати што више непријатељских снага и тиме ометати планирање и извођење њихових акција;

— на пракси добро изучавати непријатеља и његову тактику и према томе донекле подешавати и своја дејства итд.

Старе форме борбених дејстава ранијих партизанских одреда (у историји) биле су, дакле, исувише „партизанске“, недовољне и већ преживјеле. Мада су представљале драгоцену искуство оне су за нас ипак биле и примитивне и војнички застарјеле јер суштински нијесу одговарале ни нашим условима ни захтјевима народноослободилачке борбе, односно условима у којима је она вођена. Да смо на њима

⁶⁾ Никако се није смјело дозволити да се наше устаничке снаге оспу или пасивизирају последице неког снажнијег противудара надмоћнијих окупаторских трупа, или да изгубе основну оријентацију. Ако се то понегдје и десило — тамо гдје је народ пошао у устанак још недовољно спреман и војнички непрекаљен у претходној оружаном борби (Црна Гора, Херцеговина, дио Босне, један дио Србије итд.) — до тога је дошло због грешака руководства и његове неспретности у вођењу тих маса. А због већег осипања снага понекад смо губили оријентацију, прихватили већа одступања и трпјели неке поразе и када то није било нужно (наредба црногорског руководства о демобилизацији неколико дана последице устанка итд.). Наиме, у повременим походима недовољно опремљених и слабо организованих сељачких маса могли су се постићи велики тренутни или привремени успјеси или ефекти зато што су се тако импровизирани формације у већини случајева брзо осипале последице првих неуспеха. Борбу су у таквим случајевима продужавали само одреди и групе партизана захваљујући борбеном моралу комуниста и комунистичких омладинаца, који никада нијесу губили перспективу.

остали, непријатељ би брзо и једноставно откривао наше намјере, тако да би се на стари, њему познат и доста лак, начин обрачунавао са нашим разбацаним и војнички слабашним партизанским формацијама и био у стању да кочи њихово брзо развијање и учвршћивање. То би му полазило за руком без обзира на то што је број наших партизана био далеко већи него у сличним покретима у прошлости, што су наши партизани, више него и једни дотада, били повезани идејом јединства и борбене одлучности против окупатора. Међутим, благодаречи нашој брзој оријентацији на интензивна и много садржајнија дејства партизанских одреда, затим брзом стварању најприје све чвршћег језгра а онда и Народноослободилачке војске и примјени њеног новог борбеног метода, непријатељ је стално изненађиван и систематски надиграван. Наиме он се на тако „врућем“ терену није могао успешно сналазити нити одржавати иницијативу, јер смо га својим офанзивним дејствима све више тјерали да се бори под условима које смо у већини случајева сами диктирали. А примјењујући своју сопствену тактичку концепцију, ми смо успјели да постепено у ватри борбе створимо јаку и чврсто организовану Народноослободилачку војску, без које би партизански одреди славно изгинули, као што је изгинула и војска комунара. Овако смо том војском остварили идеале славних револуционара — комунара у нашим условима и за наше доба.

У почетној фази народноослободилачког рата, у тешким условима одмах послје окупације земље, тешкоће су биле изванредно велике не само због војнички и технички надмоћних непријатељских снага које су најбруталнијим мјерама вршиле окупацију, већ и због раздробљености земље, која је у априлском слому била одједном изгубила независност и своју регуларну војску. У тим околностима требало је изнова и брзо стварати и партизанске одреде, и војску и кадрове. А све то је требало чинити ослањајући се првјенствено на кадрове које је дао револуционарни раднички покрет и оне старјешине које је процес борбе брзо избацио на површину. Другим ријечима, требало је кроз устанке одлучно поћи у нов рат за ослобођење земље и револуционарни друштвени преображај. То су били веома тешки услови, јер су се и у самом почетку устанка морали постићи значајни и видљиви успеси, а затим преко одреда обезбиједити непрекидност и све већи размах офанзивних дејстава свих наших оружаних снага. Зато се и код нас потврдило већ познато и једино исправно начело да и партизански одреди и устаничке масе морају одржавати сталну тактичку активност, умјесто да се послје противудара непријатељских дивизија и корпуса повуку, успавају или прибјегну неком узалудном маневру у циљу чувања снага за неку лакшу, тобоже, повољнију и важнију ситуацију. Зато се нијесмо смјели, нити могли, шалити с устанком који смо већ у многим рејонима успјешно водили, нарочито тамо гдје су били повољни услови за његов даљи развој ако се у том одлучном моменту правилно дејствује и сачувају снаге и иницијатива. А изложили би се неминовним неуспјесима да смо се због тешкоћа и проблема које су ти услови наметали ограничили само на партизанске одреде, као искључиве војне формације, и само на при-

мјену њихове тактике у тим сасма новим условима. У ствари, требало је одлучно почети и офанзивно водити један нов и тежак рат, са перспективом постепеног, али сталног развоја и квалитативног успона борбених дејстава партизанских одреда у почетном до операција крупних формација Народноослободилачке војске у завршном периоду рата. То се могло обезбиједити само вјештим, енергичним и најразноврснијим борбеним дејствима и њиховом комбинацијом на што ширем пространству, без обзира на стратегијску усамљеност и изванредно велике тешкоће које су произлазиле из таквог нашег положаја. А од начина рјешавања односа између одреда и устанака и начина вођења рата у почетном периоду зависило је касније стварање војске, а самим тим и њена тактика. И заиста, чим је Народноослободилачка војска нарасла у перспективну силу, захваљујући томе она је успјешно разбијала многе „комбинације“ окупатора, наметала му не само свој метод него и мјесто борбе и све више га приморавала на дефанзиву, испољавајући све већу офанзивност, а ефикасним ударима по непријатељским снагама стварала је све повољније услове за дејства на све ширем пространству земље.

Дизање устанка на вријеме имало је великог значаја и у томе што су многи организатори оружане борбе избјегли уништење или депортацију у тамнице и логоре. А њихово одсуство негативно би се одразило не само у почетку него и у току устанка, јер је њихов задатак био да на челу маса ступе у прве јурише и да успјешно воде и даље тешке и све веће окршаје. Међутим, форсирање устанка у неким рејонима гдје још није било услова ишло је на штету солидних почетних припрема па се, према томе, негативно одражавало на успјех. То значи да примјена устанка као једине форме дејства, иако је у основи била правилна, није одговарала сваком рејону. Тежња да се сваки рејон укључи у општи устанак наших народа јасно је одређена у првој директиви Врховног штаба, али је при њеној реализацији требало узимати у обзир конкретне услове. С друге стране, била су штетна ма и мала колебања и закашњења у дизању устанка или зачауривање одреда, у тежњи да се свугдје нађе најпогоднији облик и да се, тобоже, испитају све могућности и околности. То би омогућило непријатељу да спроведе у дјело многе своје планове, јер би борба постала далеко неравномјернија и недовољно интензивна у том одлучном почетном моменту. Тако смо, на примјер, у Црној Гори послје устанка учинили велику грешку — која се тешко могла поправити — што смо послје првих непријатељских противудара насјели пароли демобилизације људства, а још већу када смо одреде — који су тада имали неколико хиљада бораца и старјешина — пасивизирали читава три мјесеца. Да смо ту пасивност и учауреност напустили бар послје мјесец дана, тј. да смо активирали одреде у борби против окупатора, избјегли бисмо многе политичке грешке и обрачуне на терену. Овако је борба одреда са окупаторским трупама била запостављена у корист истребљења пшпијуна и издајника, који би и иначе били уништени заједно са окупатором у току борбе, и то без неких штетних политичких посљедица и одјека. Али, баш зато што смо у већини случајева правилно посту-

пили и смјело пошли у општи јуриш, дејства одреда и устаничких маса била су од самог почетка тако снажна и одлучна да их непријатељ никада више није могао потпуно зауставити. Посљедице тако солидног почетка морале су се позитивно одразити на наша каснија дејства, бојеве и велике операције, као и на наше снаге у цјелини. Јер и од тога када је и како почела народноослободилачка борба зависио је њен даљи ток, њен карактер и исход, као и развој кадрова и снага које ће је водити. И од тога је зависило и то да ли ћемо успјети да обезбиједимо сталну офанзивност, ефикасна дејства одреда, довољну брзину у стварању војске итд.

Уколико су неки партизански одреди и почели дејства са извјесним „закашњењем“, у једном или другом крају, они су — и поред почетних војничких и других слабости — имали услова да се користе искуствима већ стеченим у другим крајевима земље. Зато је руководством тих одреда било много лакше и једноставније да оформе најцјелисходнији метод дејства, пошто они у свим својим поступцима нијесу увијек морали сами крчити пут и тражити све од почетка. Напротив, већ опробана пракса и начела, које је она дала или потврдила, иако на другом мјесту и у нешто друкчијим условима, давали су им потребну подлогу за смјелије, сигурније и успјешније дејство. Наравно, они су морали узимати у обзир специфичности и опште услове који су могли бити врло сложени. Зато се и није смјело ићи по неком крутом шаблону да се не би пало у већу грешку. Тамо гдје су избјежавани шаблони и гдје се дејствовало у складу са околностима и стеченим искуствима, оружана борба се брже и равномјерније развијала, приближавајући се постепено оружаном борби у рејонима који су већ били далеко одмакли.⁷⁾ То је било могуће постићи благодарећи општејугословенском карактеру народноослободилачке борбе и успјешном

⁷⁾ Далмација је међу првима почела борбу против окупатора, али су тамошња почетна дејства партизанских одреда била на нешто нижем нивоу од оних у Б. Крајини или другдје гдје је брзо избио устанак. Разлози су лежали у томе што у Далмацији још нијесу били сазрели сви услови за прелазак на масовне акције сличне оним у сусједној Б. Крајини. Али, без обзира на то, ефекат тих дејстава био је велик, нарочито у погледу подизања морала и све веће спремности да се у првој повољној ситуацији већина народа Далмације укључи у редове бораца народноослободилачке борбе. Далмација је, ако се изузме извјесно секташење у току 1941. године, примјер како се правилном синхронизацијом дејстава мањих партизанских одреда и политичке акције, без икаквих потреса може обезбиједити брз успон борбе и укључити у војску велике масе првокласних бораца. Када је доласком формација Главне оперативне групе Врховног штаба требало прећи на интензивније видове борбе, далматински партизани су то брзо постигли, тако да су од тада па све до краја рата заузели мјесто на којем им може свако позавидјети, како по уједу у рату, тако и по чистоги покрета. Од тада је Далмација постала велика људска и политичка резерва народноослободилачког покрета. Захваљујући наглом успону народноослободилачке борбе у току 1942. године, далматинске бригаде су се, усвајајући искуства и тактику пролетерских и ударних бригада, послје непуне године дана, и по квалитету могле мјерити са њима. И 1. далматинска бригада, која се прославила код Јајца, и 2. далматинска бригада, која је одиграла веома значајну улогу за вријеме битке на Сутјесци, израсле су из те борбе и добиле назив пролетерских бригада, што је дошло као морална награда и заслуга такве борбе Далмације. Сличан случај је касније био са бригадама у Македонији, Србији итд.

руковођењу Врховног штаба, који је преко све интензивније и суптилније борбене праксе проналазио нова и примјењивао та нова и већ позната тактичка начела. То је уједно био најбољи начин за обезбјеђење јединства акције и циљева рата, јер је сваки други начин могао само изазвати претјеране захтјеве, неминовна лутања и непотребне потресе.

Бесмислене, а понекад и упорне тежње у неким рејонима и покрајинама да се од самог почетка „великим“ фронталним борбама⁸⁾

⁸⁾ Питање држања фронтава и вођења фронталних борби проблем је од којег је у многоме зависио начин употребе наших војних формација, нарочито партизанских одреда, којима је такав начин борбе најмање одговарао. Међутим, том проблему се и у току рата и послеје њега, када се приступило уопштавању нашег ратног искуства исувише, да кажем, „фронтално“ прилазило и даље прилази. Иако је критика таквог начина употребе наших војних формација уопште правилна, ипак се поставља и друго питање: да ли је у неким ситуацијама било другог излаза (Црна Гора и Херцеговина крајем 1941. и почетком 1942. године и другдје?). Наиме, да ли треба „фронтално“ критиковати фронт у свакој ситуацији, или критиковати руководство (старјешине) које није умјело да тако наметнути фронт „омекша“ комбинацијом дејства, политичким и другим мјерама, што би му дало сасвим други карактер. Питање је врло сложено, јер тражи обраду сваког конкретног случаја и дубоко улажење у политичку страну тог питања. Неко може рећи да, рецимо, у мају 1942. године није било другог излаза, јер су уједињене снаге окупаторских трупа и четника биле у таквом офанзивном замаху да су се наше снаге морале бранити, али је зато крајем 1941. и почетком 1942. године требало наћи еластичније форме и избјећи такво формирање фронтава. То је тачно гледано само војнички, али коријен тих поступака није био само у војничком несналажењу него у већ нагомиланим политичким грешкама које су омогућиле окупатору да мобилише дио народа против нас и тиме обезбиједи своју снажну противофанзиву.

За почетни период рата, када се такав начин употребе одреда (често већ развијених од по неколико батаљона) највише критикује (јер је био најнеактуелнији), треба истаћи да је претежно сељачки карактер маса које су чиниле огромну већину борачког кадра у највећој мјери условио такав начин њихове употребе. Тешкоће које су се појављивале нарочито у погледу формирања покретних војних формација и њиховог слања у друге, удаљене крајеве, биле су посљедица и њиховог отпора и утицаја који су квислинзи уз помоћ окупатора (нарочито четници) остваривали услед напуштања неке територије. Колебања у употреби одреда и прелазак на фронталне борбе били су посљедица борбе за масе, јер су четници на свакој територији коју су одреди напустили успијевали да терором присилно мобилишу сељацима и стварају своје војне формације — тј. сателитску војску, јачајући тиме општи потенцијал снага окупатора. Дакле, наше снаге су у многим случајевима у том периоду превирања морале играти улогу неке врсте „посада“ одређених територија, да би спрјечиле своје осипање и формирање четничких формација на напуштеним територијама. Иако је то питање веома сложено (те га таквим мјерама треба и посматрати) у даљем излагању ће се говорити о слабостима и посљедицама такве употребе наших одреда као првих војних формација, не улазећи у његово дубље сагледавање. Уосталом, то би била тема посебне студије у којој би — полазећи од правилне опште критике — требало дубље и са ширег становишта размотрити неке конкретне ситуације и определијелити мјесто сваког елемента од утицаја на вођење такве борбе која, без обзира на све то, није одговарала карактеру народноослободилачког рата. При изради овог доста крупног питања нашег рата не смије се заборавити ни то да је то био период великих превирања и тражења одговарајућег метода употребе партизанских одреда као почетних војних формација у тим изузетно тешким војничким, а још више компликованим политичким условима.

ријешени неки проблем, биле су донекле условљене устанком и масама које су заплуснуле одреде и помутиле нека ранија гледања на улогу партизанских одреда. Вјеровање да ће се тиме брже иживјети многе почетне „слабости“ партизанског начина ратовања и да ће се на тај начин, тобоже, брже створити војска и ићи даље, било је неосновано и водило је авантуризму (Црна Гора, Херцеговина, дио Босне и Србије итд.). Због таквих тежњи и неправилне употребе одреда ови су се — изложени концентричним и јаким ударима далеко јачих непријатељских формација — брзо расипали а понегдје је пријетила и опасност (да на вријеме није услиједила енергична интервенција Врховног команданта) да се остане без војске, или бар одложи формирање бригада у тим крајевима. До тога је долазило због политичких застрањивања, а донекле и због несналажења и неумјешности у брзом изналажењу таквог метода употребе партизанских одреда који би одговарао захтјевима наше тактике и стратегије. Умјесто примјене разноврсних и еластичних маневара који би одговарали могућностима партизанских одреда, прихваћени су фронтони које је непријатељ наметнуо, а које одреди нијесу могли издржати. Посљедице су биле веома тешке, јер нас је непријатељ у таквим случајевима готово редовно потискивао, дезорганизовао, разбијао и тиме успоравао стварање солидније војне организације. Гдје се тако поступило порази су били неизбјежни, а сваки такав пораз наметао је нове тешкоће, ново сређивање одреда и читаве организације. Зато је окупатор стално тежио да партизанским одредима наметне нов „фронт“. Ако томе додамо и моралне потресе који су редовно наступали и у одредима и у масама послје сваког нашег пораза, онда се још боље може схватити штетност таквог метода употребе одреда. Међутим, тамо гдје смо примјенивали метод борбених дејстава који је одговарао могућностима одреда, редовно смо постизали велике успјехе и против далеко јачег непријатеља, без обзира на неке слабости које се нијесу могле избјећи. Дакле, тамо гдје је постојала јасна концепција шта се може и шта се хоће, били су обезбјеђени не само успјеси и јачање одреда, него су стварани и услови за формирање бригада и виших формација Народноослободилачке војске.

Пракса је ускоро потврдила да су резултати дејстава партизанских одреда зависили и од успјешног формирања кадрова. А они су се морали брзо стварати од људи који су организовали и повели борбу, или од оних који су се истакли у окршајима са непријатељем, јер осим извјесног броја добровољаца — учесника шпанског грађанског рата, није ни било довољно одговарајућих војних стручњака који би могли прихватити и усвојити тако сложену концепцију вођења народноослободилачког рата. Најзад, није се ни мислило да се стручњацима из бивше војске постави тако тежак и сложен задатак и друге „стручности“ осим оне која се могла научити у тадашњим војним школама. Наиме, због многих својих ранијих оптерећења и немогућности брзог схватања суштине народноослободилачког рата, нарочито његовог војнополитичког аспекта, велики дио стручњака из бивше војске вој-

ске није могао схватити и прихватити такву борбу, јер су одређени циљеви народноослободилачког покрета захтијевали да се и војној страни питања прилази на сасвим нов начин — за њих неубичајен. Због тога се, поред осталог, знатан дио тих кадрова нашао на супротној страни.⁹⁾

Дакле, од интензитета оружане борбе, која се у многим рејонима брзо претварала у општенародни рат против окупатора, и од квалитета кадрова зависили су карактер и снаге одреда и Народноослободилачке војске. А од тога и даљих војних и политичких мјера, које су предузимане да би се обезбиједили циљеви рата, зависило је да ли ће наши одреди и војска за све вријеме издржати ударе надмоћних окупаторских трупа и многобројних квислиншких формација.¹⁰⁾ А што смо били у стању да издржимо тај притисак, разбијамо непријатељске обруче, пробијамо се из окружења и да постепено стављамо непријатеља у све дефанзивнији положај, може се објаснити и тиме што су комунисти и њихови симпатизери имали одлучујућу улогу у тој борби и у ношењу такве концепције. Уносећи своје велико искуство и политички капитал из ранијих политичких борби, комунисти су својим примјером и одлучношћу у борби успели да привуку велике масе народа на страну народноослободилачког покрета и да њима вјешто руководе у тој неравној борби.

Као што сам раније напоменуо, дејства одреда имала су извјесних недостатака како због неизбежне почетне неповезаности војних и војнополитичких елемената народноослободилачког покрета, тако и због изванредно великих тешкоћа које се појављују у почетку сваког устанка, нарочито кад се има посла са толико бројно и технички надмоћним непријатељем као што је био случај код нас. На примјер, због самог карактера оружане борбе било је — а и морало је бити — практицизма и неповезаности у почетним дејствима партизанских одреда, јер су они представљали још лабилну војну организацију, која није могла преко ноћи добити довољну чврстину. Истина, она се — на изненађење окупаторских трупа (а донекле и преко наших очекивања) — брзо проширила и омасовила (због великог учешћа народа, нарочито омладине са села), али је требало да прође извјесно вријеме да би се кроз сурову борбену праксу партизанских одреда освојили потребни атрибути војске и њене тактике. И, као што смо временом кроз праксу, која је увијек служила за формирање општих начела, стварали реалне норме, односно оквире-метода дејства партизанских одреда, тако смо кроз ту исту праксу стварали Народноослободилачку војску, тражили савршеније форме њене организације и методе њеног дејства.

⁹⁾ Највећи дио официра бивше југословенске војске је послје првих великих окршаја и криза отпао од покрета — прилазећи четницима — или се предао окупатору. Онај дио који је остао у борби, сродио се са народноослободилачким покретом и дијелио његову судбину све до краја.

¹⁰⁾ У тој борби је Народноослободилачка војска морала да носи највећи терет рата, јер је у подношењу свеукупног терета учествовао и већи дио нашег народа.

Тактику партизанских одреда стално смо усавршавали, на вријеме учовавајући и примјењујући најприхватљивије форме које је богата пракса рађала. Тиме смо у исто вријеме кроз ратну праксу примјењивали и постепено употпуњавали општа тактичка начела и формирали одговарајућу доктрину употребе наших оружаних снага. При томе су партизански одреди, као основа на којој је почело стварање Народноослободилачке војске, својом свакодневном праксом омогућавали да се формира одређеније гледање на тактику, односно одређена тактичка начела и форме организације. Другим ријечима, повезивањем војних и класичних форми оружане борбе стварали смо и усвајали оно што нам је највише одговарало и што је у потпуности одговарало општим принципима вођења народноослободилачког рата. При томе је требало јасно одредити не само мјесто и задатке одреда и Народноослободилачке војске, него и улогу народноослободилачког покрета у другом свјетском рату. А од правилног прилагођавања конкретним условима под којима ће се рат водити зависило је успјешно остварење не само наше опште тактичке концепције, него и крупних задатака стратегије. То је било нарочито важно схватити у почетку због тога што се наша војска почела тек рађати преко партизанских одреда, и то у најтежим порођајним мукама устанка — у условима најбруталније непријатељске окупације, у вријеме кад се непријатељ налазио у зениту своје моћи. Све је то, разумије се, морало бити у складу са општим смјерницама наше политике и стратегије, које су на свакој етапи рата постављале одговарајуће задатке, водећи при томе нарочито рачуна да одредима, а нарочито Народноослободилачкој војсци, обезбиједи перспективу даљег развоја и све веће ефикасности.

У почетку су дејства наших партизанских одреда морала имати неке од карактеристика ранијих класичних партизанских дејстава, али су она брзо добила и неке нове одлике и облике захваљујући разноврсним формама устанака и већој ширини и замаху народноослободилачког покрета. Наиме, тај покрет је, ослањајући се на широке народне масе, могао обезбјеђивати ефикасна дејства одреда, а преко њих и дејства наших све јачих и све бројнијих формација широм земље. Зато је борба одреда од почетка морала носити карактер тактике врло еластичних, брзих, динамичних и снажних дејстава. То се, природно, морало касније одражавати и на тактику Народноослободилачке војске, која се морала стално усклађивати са брзим збивањима праксе и уздизати се на све већи ниво.

Партизански одреди су од самог почетка морали играти улогу борбених одреда и језгра око кога ће се окупљати и нови борци и народне масе. То је била крупна улога, јер је требало дејствовати у условима устанка и у исто вријеме стварати одговарајућу тактику и интензивним борбеним дејствима и развијањем устанка осигурати перспективу што бржег стварања Народноослободилачке војске. Очигледно, није било лако наћи право мјесто одреда у тако сложеним условима и избјећи многе специфичности народноослободилачког рата да дођу у сукоб са све сложенијим објективним ситуацијама и тим

новим условима који су одредима постављали тако сложене задатке. Било је одлучујуће што је дошло до таквог скока и што није било несхватања ситуације које је могло довести до секташења у настојању да се по сваку цијену остане при тактици дејстава партизанских одреда, или да запостављењем њихових дејстава у условима устанака дође до расплињавања и утапања одреда у масе, тј. до њиховог „затрпавања“ од стране устаничких маса. И баш зато што су и организација тих маса и формирање одређених гледања у већини случајева довољни у склад, обезбјеђујући више форме организације, није могло доћи до раскорака између одреда и маса, иако је у појединим случајевима било таквих криза. Брзо учвршћење у већини случајева и примјена одговарајућих тактичких начела, која ће у тако сложеним и суровим условима одговарати мјесту и улози одреда, било је неопходно да би се што брже преживјели остаци партизанског начина ратовања на нижем ступњу. Исто тако, требало је обезбиједити ефикасне акције на најширем фронту већ покренутих маса и створити повољне услове за стварање и развој Народноослободилачке војске. Јер изгубити ту шансу значило је исто што и изгубити једну од највећих битака коју је почео наш народ.

Вјештина вођења народноослободилачког рата у тим условима састојала се у прилагођавању одговарајућих форми дејстава, односно праксе, новонасталој ситуацији у појединим рејонима и на читавој територији наше земље. А правилним сагледавањем и оцјеном свих тих околности и њиховог сталног и свестрашног утицаја на праксу могао се добити јасан одговор на многа питања даљег развоја нашег борбеног метода и осигурати сталан успон тако снажно започете борбе. Тако сложене услове могло је сагледавати и каналисати само политички зрело револуционарно руководство народноослободилачког покрета, које је у цјелини имало јасне концепције не само о тактици и стратегији вођења рата, него и о начину стварања Народноослободилачке војске, тог битног инструмента за остварење циљева народноослободилачког рата. Оно је било свјесно да је стварање тог инструмента, у тој ситуацији, било могуће једино преко одреда, као базе за стварање војних формација на вишем степену развоја.

Због неравномјерности устанака и различитости борбених дејстава у појединим крајевима Југославије (услијед логичног утицаја веома различитих објективних и субјективних фактора) није ни требало давати сасвим уопштено гледање на сва питања наше праксе, односно тактике партизанских формација у почетку народноослободилачког рата, јер такво гледање не би ни одговарало свим ситуацијама и околностима, нити свим рејонима. Ово тим прије што је почетак ослободилачког рата бременит најразноврснијим неравномјерностима, новостима, многим непознатим елементима које треба откривати праксом, недостатком важних војних и војнополитичких атрибута итд. Међутим, природно је што су дејства наших одреда садржавала многе специфичне елементе за корисно уопштавање праксе и стицање искустава и што се без праксе партизанских одреда, као

изворног елемента, не би ни могао обезбиједити тако квалитативан скок у дејства бригада, које су се, нарочито у почетку, чврсто наслањале на њихову богату праксу.

Да се не би пало у шаблонизам, изградњи тактике одреда, а касније и тактике свих формација Народноослободилачке војске, требало је прилазити и војнички и политички — због сложености једних и других услова и њихове тијесне повезаности. Пошто се ти елементи у оваквим ратовима не могу одвајати, морала се свестрано сагледавати и једна и друга страна тог истог питања да би се добили сви потребни елементи за њихово што потпуније уопштавање и обезбјеђење опште идеје водиле. Објашњења су се могла давати и са једне и са друге стране, али се истовремено морало указивати на тешкоће и предности сваког елемента појединачно и у њиховој најужој повезаности налазити рјешења која ће давати највеће резултате. Војнички се морало гледати зато што смо пошли у акције да бисмо ликвидирали окупацију земље. То је била реакција у виду устанака повезаних сталним офанзивним дејствима наоружаног народа, праћених одговарајућим политичким акцијама у циљу ослобођења земље. Та непрекидност и повезаност акције могла се обезбиједити одржавањем иницијативе у својим рукама, затим сталним успоном борбених дејстава, најприје преко партизанских одреда, а затим преко виших војних формација. У току тог процеса, нарочито у почетку, док су се формирале иоле солидне војне организације и њихова тактика, појављивале су се велике тешкоће па и неке кризе. Војничке тешкоће су ипак биле нешто веће од политичких зато што је народноослободилачки покрет далеко солидније и дуже припреман политички него војнички. Сем тога, за војничке припреме није било довољно времена јер је требало брзо поћи у акцију да би се помогло СССР-у у најкритичнијем тренутку његове историје.

Иако наша војна организација, нарочито у почетку док смо имали само одреде, није била војнички способна да се обрачунава са крупним формацијама окупатора, она је могла да настави започету борбу и да умјешним прилагођавањем свакој ситуацији ствара повољније услове за њено успјешније вођење. У тако сложеној ситуацији, када су борци у сељачким гуњевима, радничким и студентским блузама, „оптерећени“ војничком пушком, ступили у одреде, није се мислило на неко дефинитивно обрачунавање са окупатором, а то није ни било могуће. Али је и таква војна организација брзо показала своју вриједност и предност, јер је „запослила“ десетине његових дивизија које су из дана у дан све више крвариле. Наши одреди су постигали све веће успјехе и у тако неравној борби — ако су примјењивали правилне тактичке поступке и неустрашиво ступали у окршаје — тако да је долазило до оних неуобичајених односа снага — наши малобројни одреди су излазили на крај са далеко бројно и технички надмоћнијим непријатељем. Они су постигали такве успјехе благодарећи

солидној политичкој основици на коју су се ослањали и која је у исто вријеме служила као ослонац за изградњу и усавршавање тактике.¹¹⁾

Свако „залијетање“, односно претјерана тежња да се одреди преконоћ „повојниче“ и да се њихова дејства изједначе са дејствима редовне војске било је и штетно и незналачко. Срећа је што су таква схватања била усамљена, јер би и одреди и концепције борбе — да се пошло тим путем — били упропашћени прије него би се и формирала одговарајућа начела за употребу онаких одреда какви су били и морали бити. Али, то никако не значи да одреде није требало из дана у дан војнички учвршћивати и развијати. Напротив, они су се војнички учвршћивали кроз свакидашњу успјешну праксу, кроз сталне војничке успјехе, али је њихова тактика морала одговарати њиховим могућностима и карактеру дејстава таквог рата.

Разлике у замаху дејстава у почетку наступале су и услијед различитих околности у појединим рејонима, што се углавном позитивно одражавало на партизанску тактику. При томе су се испољавали и неки негативни фактори, нарочито због недовољног искуства у командовању одредима. Али, ти недостаци нијесу имали неки пресудан утицај на општи ток народноослободилачке борбе. Истина, они су понекад имали последица и на политичком плану, јер је основа тих недостатака лежала у политичким грешкама које су чињене из незнања, лутања, или због секташења. До тога је највише долазило у вријеме кад се још тражила општа концепција за употребу наших још недовољно војнички учвршћених снага. Грешке су се углавном сводиле на секташтво, на несхватање ширине борбе која предстоји и на насиједање окупаторским провокацијама, усмјереним на изазивање братоубилачког рата. Те и сличне грешке изазивале су разне деформације, пасивност у односу на окупатора и стварање политичких фронтова који су се затим и војнички оформили. Користећи брзо те грешке, непријатељ је — нешто милом, нешто силом — постројио један дио народа против нас и навео нас да круто бранимо неке територије. То се у већој или мањој мјери морало одразити и на војничка дејства, као у: Црној Гори, Херцеговини, дијелу Босне итд., гдје је тих грешака било највише. Лутања су понекад изазивала непотребне потресе, те су тада одреди и неправилно употребљавани и вођени, што је ишло на уштрб њиховог учвршћивања и обезбјеђења потребног континуитета и сталног успона борбе. Било је таквих гледишта да само велике снаге могу успјешно дејствовати против тако јаког непријатеља и да треба припремати „нове устанке“, умјесто да се покрет омасовљава дејствима партизанских одреда. Другим ријечима, хтјело се на силу и брзо прећи преко праксе одреда и прескочити у већа — „жељена“ дејства, јер је то таква борба, тобоже, императивно налагала. Понекад се мислило да се то може брзо постићи, нарочито тамо гдје су устанци добили широк замах и гдје је учешће маса до те мјере заљуснуло одреде да се нијесу ни видјели у тој „шуми“ људи и догађаја. Међутим, партизански

¹¹⁾ Детаљније о политичкој основици говорио сам у књизи *Како смо водили рат*, издање *Српске књижевне задруге*.

одреди су повели борбу у правом тренутку — у за нас доста повољним политичким,¹²) али војнички прилично компликованим условима (јер су против себе имали надмоћне окупаторске трупе). Они су тиме изненадили и окупатора и читав свијет. Захваљујући правилној почетној оријентацији и врло солидној и свестраној бази, коју је чинио побуњени народ организован и вођен од стране Партије, дејства партизанских одреда брзо су дала очекиване резултате и омогућила да се истраје у борби.

Одреди су настајали у различитим условима — у току борбе партизанских група пред и у периоду устанка. То су биле територијалне јединице чији је начин употребе, поред осталог, зависио и од тога како је и каквим снагама окупатор интервенисао против њих. Наиме, у неким рејонима су, нешто прије почетка оружане борбе и устанака, већ били формиранли многи водови, чете, па и батаљони. Та мрежа тако ситних јединица одиграла је врло значајну улогу приликом отпочињања акција и организовања партизанских одреда. Благодареди постојању те мреже било је лакше проширити и обезбиједити улогу језгра иако је она у почетку у многим рејонима носила доста узак, па и партијски карактер. Веома је било важно и то што је она у току припрема и почетка устанка брзо створена и тамо гдје је није било, тако да се у устанку брзо омасовила и омогућила формирање већих одреда.

Пошто су партијске организације организовале партизанске одреде, оне су и команду над одредима повјеравале у првом реду комунистима. У почетку су партијска руководства у већини случајева и директно командовала одредима, али се, услијед све већег развитка оружане борбе и постављања одредима све крупнијих војничких задатака, морало брзо прелазити на одвајање функција партијских органа од функција војних штабова. Другим ријечима, морала су се формирати одвојена војна руководства која су се бавила претежно организацијом и вођењем борбених акција — командовањем одредима. Тако је, под општим руководством Партије, била извршена нека врста подјеле послова између партијских и војних руководства, мада су и у штабовима партизанских одреда били у већини комунисти и чла-

¹²) Мислим повољним политичким условима зато што је стари апарат државе био разбијен и компромитован и што народ, видјећи сву издају буржоазии и њених политичких партија, није прихватио окупацију. Напротив, он је био спреман да пође у борбу са оним ко би га сигурно повео да спере ту љагу, да поново извојује независност и обезбиједи своје место међу слободним народима свијета. А комунисти су били једина снага која је остала и била способна да га поведе у тај одлучни бој и да оствари те његове тежње. Ауторитет Партије нарочито је нарастао послнје 27. марта 1941. године и априлског рата када су комунисти стали с пушком у руци у прве борбене редове да бране независност земље. То им је помогло да у очима народа и међу устаницима, које су они организовали, постану једини ауторитет и гаранција за даље успјешно вођење тако тешке оружане борбе. Дакле, политичка ситуација је била доста повољна, иако је требало уложити много напора да се очува јединство народа и да се, због појаве квислиншких војски које су ишле на грађански обрачун, очува и даље шири та политичка основица.

нови руководства. Општи задаци су били исти: даље развијање и вођење борбе, даље развијање војне организације, осигурања правилне политичке линије, суштине и циљеве рата на основу програма народноослободилачког покрета итд. Но, без обзира на то, командовању је требало обезбиједити што већу слободу акције и повојничење одреда, да тако кажем, да би они што прије прерастали у војску. Најзад, није постојала никаква потреба да се из среских или окружних комитета директно командује, јер је политика вођења тих војних формација била сасвим обезбјеђена општом, па и кадровском политиком Партије.¹³⁾ Састав команди и штабова, који је могао спроводити потребну политику вођења интензивне оружане борбе на основама програма народноослободилачког покрета, био је обезбјеђен, јер су само комунисти били кадри организовати и почети тако тешку оружану борбу, без обзира на тешкоће које су биле искрсле када смо се ухватили у коштац са тако јаким окупаторским трупима. А они су једини били у стању да продуже борбу у тешким и врло компликованим ситуацијама које су настајале у свим рејонима последице великих узмака, нарочито онда када су се на позорници дејстава појавили и квислинзи, од којих се један дио ослањао и на западне савезнике. Они су једини могли послужити и за стварање солидних војних кадрова за Народноослободилачку војску која је, због све већег јачања, апсорбовала највећи број израслих комуниста.

Карактер наших борбених дејстава и веома интензивна противдејства захтијевали су чвршће повезивање и садејство партизанских одреда на ширем простору. Уколико је било више акција и уколико су брже расли број одреда и мрежа наше војне организације, утолико се више појављивало нових и сложених задатака, тако да су се кроз богату ратну праксу почеле оформљивати и даље развијати тактика и војна мисао Народноослободилачке војске, тј. упоредо са сталним усавршавањем њене војне организације и порастом свих њених формација.

¹³⁾ У почетку је било тешкоћа и неких неодлучности у неким крајевима у одвајању војних од политичких органа и њихове дјелатности на територији одреда. Понегдје се нешто и закаснило у погледу одређивања мјеста војне организације (Црна Гора). Но, то није имало значајнијег утицаја на општи карактер народноослободилачког покрета, али је донекле утицало на његову ширину и активност одреда у том временском периоду, као и на формирање, војничко учвршћење и употребу одреда.